

ların imal edildiği iki şehirden biri Mâleka (Malaga), diğeri Meriye idi. Ayrıca bilim ve kültür hayatında büyük bir canlılık görüldü; burada Endülüs'te sûfî düşüncenin öncülerinden Ebü'l-Abbas İbnü'l-Arif gibi şahsiyetler yetişti.

Meriye Murâbıtlar'ın ardından Muvahhidler'in hâkimiyetine geçti. 542'de (1147) müslümanların iç çatışmalarını fırsat bilen Kastilya Kralı VII. Alfonso şehri işgal ettiyse de Muvahhidler tarafından bir süre sonra geri alındı (552/1157). Arkasından önce Hüdîler'in (625/1228), daha sonra Nasrîler'in eline geçti (643/1245). Meriye, Nasrîler döneminde denizden gelmesi muhtemel saldırılara karşı Mâleka'dan sonra en önemli savunma merkezi ve donanma üssü idi. Aynı yıllardan itibaren hıristiyan hâkimiyeti altına giren Endülüs topraklarından göç edilen bir şehir haline geldi, buna bağlı olarak nüfusunda önemli bir artış görüldü. Bu arada korsanların ve merkezî yönetim muhaliflerinin burayı zaman zaman bir isyan merkezine dönüştürmesi, ticaret dahil olmak üzere şehrin genel hayatı üzerinde olumsuz etkiler meydana getirdi. 709 (1309) yılında Aragon Kralı VIII. Jaime'nin şehri işgal teşebbüsü sonuçsuz kaldı.

XV. yüzyılın sonlarına doğru Nasrî topraklarını istilâya başlayan Kastilya ordusu Şubat 1490'da Meriye'ye girdi. Şehrin teslimi için yapılan anlaşmada Meriyeliler'e canlarına, mallarına ve dinlerine dokunulmayacağı taahhüt edilmekle birlikte işgalin hemen ardından başta Ulucami olmak üzere şehirdeki bütün mescitler kiliseye çevrildi. Hıristiyan işgalleri sırasında genelde yapıldığı üzere müslüman halk şehirden çıkarılarak civardaki küçük köy ve kasabalara yerleştirildi. 1499'da Kardinal Cisneros tarafından Gırnata'da başlatılan zorla hıristiyanlaştırma faaliyeti ertesi yıldan itibaren Meriye müslümanlarını da içine aldı. 1568 Gırnata isyanına destek veren Meriye Moriskoları isyan bastırıldığında (1570) Gırnatalılar'la birlikte kuzeydeki Kastilya topraklarına sürüldü.

Meriye, XVI. yüzyılda Akdeniz'de faaliyette bulunan Türk ve Kuzey Afrika'ya yerleşmiş Endülüs kökenli denizcilerin hedefi haline geldi. Bu yüzyılda fazla bir varlık gösteremeyen şehir XVIII. yüzyılda yeniden canlanmaya başladı. XIX ve özellikle XX. yüzyıllarda maden işleme, balık konserveçiliği, petrol, kömür ve kimyasal madde üretimi gelişti; nüfusu XX. yüzyılın ilk çeyreğinde 50.000 kadar iken (1930'da 51.330) 2003 yılında tahminlere

göre 167.000'e ulaşmıştır. Meriye, günümüzde özellikle üzüm ve narenciye ihraç eden bir liman şehri ve önemli bir turizm merkezidir. İslâmî dönemden bugüne kalan eserler surları ve içindeki saray duvarları, su sarnıcı ile birlikte el-Kasaba, diğer mahalleleri kuşatan şehir surlarından bazı bölümlerle kiliseye çevrilmiş ve büyük ölçüde değiştirilmiş Ulucami'den ibarettir; ayrıca şehir müzesinde bazı mezar taşı örnekleri ve seramik eşya bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hayyân, *el-Muktebes* (nşr. P. Chalmeta v.dğr.), Madrid 1979, s. 65, 72, 185, 211-212, 218, 248, 308; Ebü Ubeyd el-Bekrî, *Coğrafiyye-tü'l-Endelüs ve Ürubbâ* (nşr. Abdurrahman Ali el-Haccî), Beyrut 1387/1968, s. 124-125, 127-129; İbn Bessâm, *ez-Zehîra* (nşr. İhsan Abbas), Libya-Tunus 1981, I/1, s. 629 vd., 656 vd., 691 vd.; II/1 s. 402-403; III/2, s. 809-810; Şerif el-İdrîsî, *Nüzhetu'l-müştaşk*, Beyrut 1409/1989, II, 562-564; İbn Beşkûvâl, *eş-Şıla*, Kahire 1966, I, 52-53, 60-61, 63-65, 67, 72, 74, 81, 94, 114, 130, 152, 171, 175, 191, 240, 274, 282, 287, 297, 317; II, 373, 393-394, 401, 403, 426, 470, 472, 495, 514; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, Kahire 1967, s. 53, 368, 385, 395; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 119-120; Abdülvâhid el-Merâkûşî, *el-Mu'cib fi telhîşi ahbârî'l-Magrib* (nşr. M. Saîd el-Uryân), Kahire 1383/1963, s. 200 vd.; Emîr Abdullah, *el-Tibyân* (nşr. E. Lévi-Provençal), Kahire 1955, s. 34-35, 44-46, 71-72; İbn Saîd el-Mağribî, *el-Mugrib*, II, 193 vd.; ayrıca bk. İndeks; İbn İzarî, *el-Beyânü'l-mugrib*, III, bk. İndeks; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, bk. İndeks; Himyerî, *Şifâtü cezîretü'l-Endelüs* (nşr. E. Lévi-Provençal), Kahire, ts., s. 183-184; M. Abdullah İnân, *Düvelü't-tavâ'if*, Kahire 1969, s. 158-173; Seyyid Abdülaziz Sâlim, *Târîhu'l-medînetü'l-Meriyeti'l-İslâmiyye*, İskenderiye 1984; N. Cabrilla-na, *Almería morisca*, Granada 1989; E. Molina, "Almería en la etapa Nasrî siglos (XIII al XV). Estado de la cuestión, balance y perspectivas", *Almería entre culturas*, Almería 1990, I, 15-65; M. Ahmed Ebü'l-Fazl, *Târîhu'l-medînetü'l-Meriyeti'l-İslâmiyye*, İskenderiye 1996; L. Torres Balbás, "Almería Islámica", *al-Andalus*, XXII (1957), s. 411-457; M. S. Martinez, "La cora de İlbira (Granada y Almería) en los siglos X y XI según al-Udrî", *Cuadernos de historia del Islam*, VII, Granada 1976, s. 5-82; C. F. Seybold, "Almería", *İA*, I, 379; J. B. Vilá, "al-Mariyya", *El²* (Ing.), VI, 575-577; M. Rıza Nâcî, "el-Meriyeye", *DMBİ*, X, 87-89.

MEHMET ÖZDEMİR

MERKEZ EFENDİ

(ö. 959/1552)

Halvetî-Sünbülî şeyhi, âlim.

Muhtemelen 868 (1463-64) yılında Denizli'nin Sarı Mahmuđlu köyünde (bugün Buldan kazasına bağlı Akçaköy) dünyaya geldi. Bazı kaynaklarda Uşak veya Manisa'da doğduğundan belirtilmesi (Yûsuf b.

Ya'küb, s. 46; Hüseyin Vassâf, III, 268) adı geçen köyün bu şehirlerin sınırlarına yakınlığı sebebiyle olmalıdır. Asıl adı Mûsâ, künyesi Ebü't-Taki, lakabı Merkez Muslihuddin'dir. Merkez Efendi veya Merkez Halife diye tanınır. Babasının adı Mustafa, dedesinin adı Kılıç Bey'dir. Taşköprüzâde, muhtemelen babasıyla karıştırdığı kaçın adını Muslihuddin Mustafa şeklinde kaydetmiştir. Soyundan gelen Nurullah Kılıç'ın derlediği, babadan oğula intikal eden kaynakları değerlendiren M. Asım Çalikoğlu, Merkez Efendi'nin ilk eğitimi-ni memleketinde aldıktan sonra 883'te (1478) Bursa'ya giderek on beş yıl süren bir tahsilin ardından icâzet alıp 898'de (1493) İstanbul'a gittiğini söyler (*Sünbül Efendi ve Merkez Efendi'nin Resimli Hayatı ve Hüviyetleri*, s. 32). Kaynaklar onun hocasının kimliği konusunda ihtilâf etmiştir. Taşköprüzâde, Hızır Bey'in oğlu Ahmed Paşa'dan okuduğunu söylerken (*eş-Şekâ'ik*, s. 541) Halvetî-Sünbülî şeyhlerinden Yûsuf b. Ya'küb onun Veliiyüddin oğlu Ahmed Paşa'ya Bursa'da, Hulvî de İstanbul'da dânişmend olduğunu belirtmektedir (*Menâkıb-ı Şerif*, s. 47; *Lemezât-ı Hulviyye*, vr. 220*). Merkez Efendi'nin Bursa'da bulunduğu tarihlerde Veliiyüddin oğlu Ahmed Paşa'nın bu şehirde müderris değil sancak beyi olarak görev yaptığı, Merkez Efendi İstanbul'a gittiğinde ise adı geçenin İstanbul'da olmadığı bilindiğine göre (*DİA*, II, 111) Taşköprüzâde'nin verdiği bilgi daha doğrudur.

Tahsili sırasında bir ara tasavvuf yoluna girmeye karar veren Merkez Efendi, Hulvî'ye göre Karaman'a, Yûsuf b. Ya'küb'a göre Amasya'ya giderek Halvetiyye şeyhlerinden Habib Karamânî'ye mürid olmak istemiş, ancak Şeyh mânevî eğitiminin başkası eliyle olacağına işaret edip onun bu isteğini geri çevirmiş ve kendisine "Muslihuddin" lakabını vererek halka vaz etmesini tavsiye etmiştir. Dânişmendliği sırasında Ayasofya Camii'nde vaaz ettiği ve Beyzâvî tefsirinden nakillerde bulunduğu, ayrıca tefsir ve hadis dersleri verdiği de kaydedilen Merkez Efendi'nin İstanbul'da tanınmış şeyhlerin sohbetlerine katıldığı, ancak devranla zikir yaptırması ve vahdet-i vücüd görüşünü benimsemesi sebebiyle Koca Mustafa Paşa Dergâhî şeyhi ve Halvetî-Sünbülî kolunun kurucusu Sinâneddin Yûsuf'tan (Sünbül Sinan) uzak durduğu belirtilir. Merkez Efendi uzak dönemde Fâtih'te Mirza Baba, Etyemez ya da Karabıçak Velî adlarıyla anılan tekkenin şeyhi Mirza Baba'ya intisap etti ve onun kızıyla evlendi. Güven-

diği şeyhlerden hiçbirinin tam olarak tabir edemediği bir rüyasını bir başka rüyasında Sünbül Efendi'nin zorla odasına girip tabir ettiğini görmesi üzerine Sünbül Efendi'ye karşı olumsuz tutumunun yanlış olduğu kanaatine vardı ve dergâhına giderek şeyhe intisap etti. Onun Merkez Efendi lakabını bu olaydan sonra Sünbül Efendi'nin kendisine, "Sizler ... bu dairesimizin merkezi olup ..." (Hulvî, vr. 221^a) şeklinde devam eden iltifatı sebebiyle aldığı anlaşılmaktadır. Sonraki bazı kaynaklarda bu hususla ilgili daha başka görüşlere de yer verilmiştir. Evli olduğu için seyrü sülûkünü dergâhta kalmadan evinde tamamlayan Merkez Efendi, Sünbül Efendi'den hilâfet alması üzerine ilk olarak Aksaray'da Kovacı Dede (Sevindik Dede) adıyla anılan Halvetî Tekkesi'nde irşad faaliyetine başladı. Bir müddet burada faaliyet gösterdikten sonra Kanûnî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan, Manisa'da yaptırdığı külliye'deki hankah için Sünbül Efendi'den bir şeyh isteyince oraya gönderildi. Kanûnî bu sırada sancak beyi olarak Manisa'da bulunduğu göre (Yûsuf b. Ya'küb, s. 53; Hulvî, vr. 221^a) Merkez Efendi Manisa'ya onun tahta geçtiği 926 (1520) yılından önce gitmiş olmalıdır. Ancak Tahsin Yazıcı, Hafsa Sultan Külliyesi'ndeki caminin 929'da (1523) tamamlandığını dikkate alarak Merkez Efendi'nin bu tarihten sonra oraya gitmiş olabileceğini söylemektedir (İA, VII, 768).

Bazı çalışmalarda, Merkez Efendi'nin Manisa'daki külliye'nin dârüşşifasında tabip olarak görev yaptığını ve burada çeşitli baharatlardan hazırladığı macunu (mesir macunu, nevrûziye) her yıl nevruzda şifa için halka dağıttığına dair bilgiler yer almaktadır (Bayat, *Manisa Meşir Bayramı ve Darüşşifası*, s. 26). Merkez Efendi'nin çağdaşı olan müelliflerin bundan söz etmemesi ve dârüşşifanın onun Manisa'dan ayrılmasından çok sonra 946 (1539-40) yılında tamamlandığının bilinmesi bu bilginin doğru olmadığını göstermektedir (Emecen, s. 96).

Sünbül Sinan Efendi'nin Muharrem 936'da (Eylül 1529) vefatı üzerine Merkez Efendi Manisa'dan İstanbul'a geldi. Sünbül Efendi'nin Koca Mustafa Paşa Dergâh'ında yerine hangi halifesinin geçeceğini söylemediği, kim geçerse ona itaat edilmesini istediği, Merkez Efendi'nin şeyhin vefatından on gün sonra dergâha geldiği, önce kendisiyle kimsenin ilgilenmediği, ancak posta oturmaya uygun halife olduğu anlaşılınca ona biat

edildiği kaydedilmektedir (Yûsuf b. Ya'küb, s. 54-55; Hulvî, vr. 222^{a-b}).

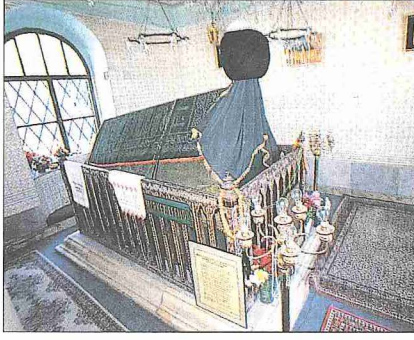
Merkez Efendi'nin soyundan gelen Emel Esin'in Latin harflerine aktararak yayımladığı, İstanbul'daki Merkez Efendi Külliyesi'nin hamam ve müştemilâtına ait 959 (1552) tarihli vakfiyeden anlaşıldığına göre (TM, XIX [1979], s. 84-85) Merkez Efendi, Yavuz Sultan Selim'in kızı Şah Sultan ile evlenmiş ancak bu evlilik uzun sürmemiştir. Şah Sultan'ın ayrıca Lutfi Paşa ile evlenip boşandığı bilinmektedir. Onun Merkez Efendi ile evliliğinin Lutfi Paşa'dan önce mi yoksa sonra mı olduğu hususu açıklık kazanmamıştır. Emel Esin, bu evlilikten Ahmed Çelebi'nin doğmuş olması ve onun babasının ardından posta oturabilecek yaşta bulunması gibi hususları göz önüne alarak Şah Sultan'ın Merkez Efendi ile Lutfi Paşa'dan ayrıldıktan sonra evlenmesinin tarihen mümkün olamayacağını ileri sürmekte ve bu evliliğin 918-926 (1512-1520) yılları arasında Merkez Efendi Manisa'da iken gerçekleşmiş olması gerektiğini belirtmektedir. Yûsuf b. Ya'küb ile (*Menâkıb-ı Şerif*, s. 63) Hulvî'nin (*Lemezât-ı Hulviyye*, vr. 225^a) kaydettiği olayların seyri dikkate alındığında ise Şah Sultan'ın şeyh ile Lutfi Paşa'dan ayrıldıktan sonra evlendiğinin kabul edilmesi icap etmektedir. Hüseyin Vassâf (*Sefîne*, III, 271) ve Çalikoğlu da (*Sünbül Efendi ve Merkez Efendi'nin Resimli Hayatı ve Hüviyetleri*, s. 46) bu kanaattedir. Aralarındaki büyük yaş farkı sebebiyle bu evliliği mümkün görmeyenler de vardır (Bayat, *TDA*, LXV [1990], s. 124). Aynı vakfiyede Merkez Efendi'nin Derviş Çelebi ve Ali Çelebi adlı iki oğlunun daha bulunduğu görülmektedir. Vakfiyenin kaleme alındığı tarihte hayatta olmadıkları anlaşılan ve anelerinden de söz edilmeyen bu çocukları ile Ümmü Hatun adlı kızı (Şah Sultan Vakfiyesi'nde geçmektedir; bk. Esin, XIX [1979], s. 82) muhtemelen Merkez Efendi'nin ilk evliliğinden dünyaya gelmiştir. *Osmanlı Müellifleri*'nde Ahmed Çelebi'nin Receb isminde bir de kardeşinin olduğu belirtilmiştir (I, 23). Çalikoğlu ise Ahmed Çelebi'den söz etmeksizin Şah Sultan'dan doğan çocuğun Receb adını taşıdığına dair rivayetin bulunduğunu söylemektedir (*Sünbül Efendi ve Merkez Efendi'nin Resimli Hayatı ve Hüviyetleri*, s. 46).

Kanûnî Sultan Süleyman ile Merkez Efendi arasında Manisa'da başlayan yakın ilişki İstanbul'da da sürmüş, padişah 943'te (1537) Korfu seferine çıkarken bir

hatt-ı hümâyunla onu ordu şeyhi olarak tayin etmiştir (Yûsuf b. Ya'küb, s. 53; Hulvî, vr. 223^a). Sultanın kendisinden söz ederken "bizim Merkez" dediği nakledilir. Şah Sultan, mensup olduğu Halvetiye tarikatının yaygınlaşması için birtakım maddî imkânlar sağlamış, Merkez Efendi'nin Mevlânâkapı dışında yaptırdığı zâviye ve camiye vakıflar tahsis etmiş (bugün Merkez Efendi'nin türbesinin bulunduğu yerde kurulan zâviyenin inşa tarihi 920 [1514] olarak kaydedilmiştir, bk. *DBİst.A*, V, 396), ayrıca Eyüp'te kendi arsası üzerine bir cami ve zâviye yaptırmıştır. 1533'ten veya 1537'den az sonra inşa edilen bu cami ve zâviyeye tevhidhâne olarak da kullanılmak üzere 963 (1556) yılında bir cami daha ilâve ettirmiştir. Lutfi Paşa 946'da (1539) sadrazam olduktan sonra Davutpaşa'daki sarayı yanında bir cami ve zâviye daha yaptırmıştır.

Merkez Efendi, Eyüp'teki tekkeye önce halifelerinden Gömleksiz Mehmed Efendi'yi, onun 951'de (1544) vefatı üzerine Seyyid Abdülhâlik Efendi'yi, Davutpaşa'daki zâviyeye Şah Sultan'ın arzusu üzerine Yanya'daki Yâkub Efendi'yi, kendi yaptırdığı Yenikapı dışındaki tekkeye de damadı Seyyid Muslihuddin'i tayin etmiştir. Merkez Efendi'nin ayrıca tarikat faaliyetleri için değişik yerlere yolladığı halifeleri de vardır. Bunlardan oğlu Ahmed Çelebi, Üsküdar Nakkaştepe'de bulunan Baba Nakkaş Tekkesi'ne, Köse Muhyiddin Efendi, İstinye'de Odabaşı Camii'nin yanında kendisinin yaptırdığı zâviyeye, Antalya Finikeli Abdi Efendi, önce İstanbul'dan İncegiz'de (birçok yerin adı olan İncegiz ile burada muhtemelen Çatalca bölgesindeki yer kastedilmiştir) Sultan Bayezid Camii'nin yanındaki zâviyeye, oradan Şehremini'deki Mimar Acem Tekkesi'ne, Karamanlı Ahmed Çelebi, Fâtih'te Tercüman Yunus Zâviyesi'ne (Drağman Tekkesi), Uzun Şems diye tanınan Şemseddin Ahmed Efendi memleketi Tire'de kendisinin yaptırdığı tekkeye, Kütahyalı Ahmed Beşir Efendi köyü olan Garbalcı'da kurduğunu tekkeye, Vizeli Bihîştî Ramazan Efendi de Çorlu'da yaptırdığı zâviyeye gönderilmiştir.

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan 958 (1551) tarihli (nr. 2194/95811) Haseki Külliyesi Vakfiyesi'nden Merkez Efendi'nin, doğduğu Sarı Mahmudlu köyünde bir cami yaptırdığı ve burada bir şeyhin faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır (Bayat, *TDA*, LXV [1990], s. 124). Bunun yanı sıra adı geçen köyde bir çilehâne ile mektebin, Denizli'nin merkezinde bir

Merkez Efendi'nin sandukası

medrese ile ona ait bir çeşmenin halk tarafından Merkez Efendi'ye nisbet edildiği belirtilmektedir (Çalikoğlu, s. 35). Tekkesinin yanındaki şifalı olduğuna inanılan suyun Merkez Efendi tarafından bulunduğu ve ardından buraya bir hamam yapıldığı, o sıralarda boş bir arazi olan bu mahallin çevresinin kısa sürede dolduğu ve halk arasında bölgenin "Merkez vilâyeti" diye anılmaya başlandığı nakledilir (Yûsuf b. Ya'küb, s. 56).

959'da (1552) vefat eden Merkez Efendi, Mevlânâkapı dışında kendi adıyla anılan dergâhın yanına defnedilmiş, kabrinin üzerine daha sonra bir türbe inşa edilmiştir. Türbesi İstanbul'un en önemli ziyaretgâhlarından biridir (bk. MERKEZ EFENDİ KÜLLİYESİ). Halvetî-Sünbülî Şeyhi Yûsuf b. Ya'küb'un verdiği bilgiye göre (*Menâkıb-ı Şerif*, s. 56) cenaze namazı Fâtih Camii'nde Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi tarafından kıldırılmıştır. Ebüssuûd Efendi'nin onun için, "Dünyada riyâsız bir onu görmüşlük" dediği nakledilir (a.g.e., a.y.; Hulvî, vr. 225^b).

500'den fazla halifesi olduğu belirtilen Merkez Efendi'den sonra Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nda yerine kimin geçtiği hususunda kaynaklar oğlu Ahmed Çelebi ile Yâkub Halife arasında ihtilâf etmişse de Nev'zâde Atâî ve Hulvî'nin kayıtlarından posta önce Ahmed Çelebi'nin oturduğu, bir müddet sonra kendi isteğiyle makamından ayrılınca yerine Yâkub Halife'nin geçtiği anlaşılmaktadır (*Zeyl-i Şekâik*, s. 63; *Lemezât-ı Hulviyye*, vr. 225). Merkez Efendi'nin telif ettiği bir eser bulunmakta, ancak kaynaklarda bazı ilâhilerine rastlanmaktadır. "Merkezi" mahlasını kullandığı bu ilâhilerden üçü ihtiva ettiği kavramların açıklamasıyla birlikte İsmail Yakıt tarafından yayımlanmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 541-542; Yûsuf b. Ya'küb, *Menâkıb-ı Şerif ve Tarikatnâme-i Pirân ve Meşâyih-i Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye*, İstanbul 1290, s. 46-64; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 523; Âlî Mustafa Efendi, *Kühhül'-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5959, vr. 379^b; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 63, 156, 193, 203-205, 355, 360; Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, Süleymaniye Ktp., Halef Efendi, nr. 281, vr. 219^b-230^b; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 372; Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, I, 163, 230-232, 257-258; Osmanlı Müellifleri, I, 23, 42, 160-161; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, III, 268-275, 343; M. Asım Çalikoğlu, *Sünbül Efendi ve Merkez Efendi'nin Resimli Hayatı ve Hüviyetleri*, İstanbul 1960, s. 32-47; Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ* (Tayşi), s. 2, 4; Ali Haydar Bayat, *Manisa Mesir Bayramı ve Darüşşifası*, Manisa 1981, s. 26; a.mlf., "Yeni Kaynakların Işığında Merkez Efendi ve Hakkında Bazı Yanlışlıkların Düzeltilmesi", *TDA*, LXV (1990), s. 121-131; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 96; İsmail Yakıt, "Merkez Efendi ve Şiirlerindeki Tasavvuf Felsefesine Ait Kavramların Açıklanması", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Şempozumu: Bildiriler*, Denizli 1989, s. 124-129; Mefail Hızlı, *XIV-XVI. Yüzyıllarda Bursa Medreseleri* (doktora tezi, 1991), Üİ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 111; Nazif Velikâhyaoğlu, *Sümbüliyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, İstanbul 1999, s. 180-191; Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İstanbul 2000, s. 60-77, 272-274, 318-319; Tahsin Yazıcı, "Fetihten Sonra Halvetiler", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, sy. 2, İstanbul 1956, s. 104-113; a.mlf., "Merkez Efendi", *İA*, VII, 768-769; Emel Esin, "Merkez Efendi ile Şah Sultan Hakkında Bir Hâşiye", *TM*, XIX (1979), s. 65-92; Abdülkadir Karahan, "Lâmîi", *İA*, VII, 11; Fr. Babinger, "Merkez", *EP* (İng.), VI, 1023; Günay Kut, "Ahmed Paşa, Bursalı", *DA*, II, 111-112; Doğan Yavaş, "Hafsa Sultan Külliyesi", a.e., XV, 123-124; Baha Tanman, "Merkez Efendi Külliyesi", *DBİst.A*, V, 396; a.mlf., "Mirza Baba Tekkesi", a.e., V, 474-475; a.mlf., "Şah Sultan Camii ve Tekkesi", a.e., VII, 125.

REŞAT ÖNGÖREN

MERKEZ EFENDİ KÜLLİYESİ

İstanbul'da önemli bir ziyaretgâh olma özelliğini günümüzde de sürdüren XVI. yüzyıla ait bir tarikat külliyesi.

Topkapı civarındaki surların dışında, Osmanlı döneminde adı Mevlîhâne Yenikapısı olan Mevlânâkapı'nın karşısında aynı adı taşıyan mahallede yer almaktadır. Külliye'nin çekirdeğini oluşturan ve İstanbul'un en önemli tasavvuf merkezlerinden biri olan tekkenin kurucusu Halvetiyye'nin Sünbülüyye koluna mensup, döneminin ileri gelen süfi ve hekimlerinden, Merkez Efendi lakaplı Şeyh Musâ Muslihuddin Efendi olup Sünbül Sinan Efendi'den hilâfet aldıktan bir müddet

sonra 920'de (1514) tarikatın halvet geleneğine uygun bu münzevi tekkeyi tesis etmiştir. 1514-1520 yılları arasında, Yavuz Sultan Selim'in eşi Ayşe Hafsa Sultan'ın Manisa'daki külliyesine ait zâviyede şeyhlik yapan Merkez Efendi, şeyhi Sünbül Efendi'nin 936'da (1529) vefatı üzerine İstanbul'a gelerek Koca Mustafa Paşa Külliyesi'ndeki tekkenin meşihatını üstlenmiş, hayatının sonuna kadar bu görevi sürdürmüştü, bu arada zaman zaman sur dışındaki tekkenin çilehânesinde halvete girmiş, muhtemelen bu tekkenin de şeyhliğini yürüterek vefatında (959/1552) buraya gömülmüştür.

Mütevazı bir zâviye niteliğinde olan ilk tekkeyi Merkez Efendi ile bazı mensupları kendi imkânlarıyla bizzat inşa etmişlerdi. 1533-1536 yılları civarında, eşi Lutfi Paşa'nın görevli olduğu Yanya'dan İstanbul'a gelerek Merkez Efendi'ye intisap eden Yavuz Sultan Selim'in kızı Şah Sultan bir Eyüp'ün Bahariye kıyısında, diğeri sur içinde Davutpaşa'da olmak üzere iki tekke yaptırmış, sur dışındaki bu tekkeyi vakıflarla donatmış, yapılarını genişletmiş, Mimar Sinan eliyle cami-tevhidhâneyi yeniden inşa ettirmiştir. Nitekim Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki kayıtlarda tekkenin Merkez Efendi diye meşhur olmakla beraber Şah Sultan tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Merkez Efendi'nin vefatını müteakip kabrinin üzerine yine muhtemelen Şah Sultan tarafından bir türbe inşa ettirilmiştir, böylece tekke tam teşekküllü bir tarikat tesisi haline gelmiştir. Âsitâne veya pîr makamı olmamasına rağmen halkın Merkez Efendi'ye hayatta iken gösterdiği sevgi ve saygının ölümünden sonra da devam etmesi sebebiyle burası şehirdeki en itibarlı ziyaretgâhlardan biri olmuştur.

Binaları çeşitli tarihlerde onarılmış, yenilenmiş, birtakım ek yapılar inşasıyla geliştirilmiş olduğundan külliye'nin zaman içinde geçirdiği bütün aşamaları tesbit etmek imkânsız olsa da şu önemli gelişmeler zikredilebilir: Tekkenin mensuplarından ya da muhiplerinden olduğu anlaşılan Defterdar Abdülbâki Paşa 1608'de burada bir dârülkurrâ inşa ettirmiş, 1812'de cümle kapısının yanına ufak bir çeşme konmuş, 1813'te türbe onarılmıştır. II. Mahmud 1836'da tekkeyi büyük bir yenilemeye tâbi tutmuş, bu arada camitevhidhâne, bâninin türbesi, cümle kapısıyla bunun yanındaki diğer türbe yeniden yaptırılmıştır. Ayrıca ahşap harem dairesinin XIX. yüzyılın ikinci yarısı içinde yeni baştan inşa edildiği belli olmaktadır.